

NINA BURTON
GUTENBERGGALAXENS NOVA

*En essäberättelse om Erasmus av Rotterdam,
humanismen och 1500-talets medierevolution*

*samt om Albrecht Dürer, Hans Holbein d.y., Paracelsus,
Martin Luther, Thomas More, Michel de Montaigne,
diverse pedagoger, anatomer, encyklopedier,
påvar och rebeller*

Av Nina Burton har tidigare utgivits:

Mellan eld och skugga 1984

Bakom den gröna dörren 1987

De röda minustalen 2000

Den nya kvinnostaden 2005

Ett svar i 24 skärvor 2008

Flodernas bok 2012

På andra förlag

Den hundra poeten 1988

Alkemins blå eld 1991

Resans syster, poesin 1994

Det splittrade alfabetet 1998

Det som muser viskat 2002

www.albertbonniersforlag.se

Redaktör Gunilla Sundén

Bildredaktör Tove Rauscher

Grafisk design Eva Wilsson

ISBN: 978-91-0-015897-2

© Nina Burton 2016

Tryck Livonia Print, Lettland 2016

13 INLEDNING

OM MÖTET MED TIDEN

Antikvariatet • Historiekartan • Karnevalen

21 MUNKEN OCH PARISERPOETEN (1466–1499)

OM BÖRJANS BETYDELSE

Nyheter med renässanspost • Från Rotterdams regn • Kopistens anfang • I begynnelsen var ordet • Bakom klostermurar • I hjärtat av Burgund • Det dystra Sorbonne • Poetens debut • Lärarens samtal

43 ATT RESA, OCH ATT TIGGA (1499–1506)

OM FÖRBINDELSER

Vänner och vägar • Englands gamla greker • Ordspråkens visdom • Tiggarebrev • Farliga förbindelser? • Resornas förbindelser • Mot källor och Rom

61 I ITALIENS LJUS (1506–1509)

OM PÅNYTTFÖDELSE

Tröskeln till Italien • Den krigiska påven • Aldus i Venedig • Tryckeriets värld • Kommentarerens genre • Oavhängighetens gud • Roms frestelser

77 SKRIVBORDET I CAMBRIDGE (1510–1514)

OM SPRÅK OCH STIL

Humorns språk • Storsäljarnas språk • Framtidens språk • Pedagogikens språk • Stilen bakom allt • Talade ord • Brev • Översättningarnas språk • Stängda gränser

101 DEN SCHWEIZISKA TRYCKARENS BIBEL (1514–1516)

OM BOKKONSTEN

Boktryckarstaden Basel • Triumftåg • Lyckliga planer • Kärlek i tryckeriet • Nya testamentet på nytt • En kapplöpning med tiden • Utopia • En farlig översättning • Litteraturens makt

123 OCH SÅ KOM LUTHER... (1517–1519)

OM PÅBUD OCH PROTESTER

Stora och små bokstäver • Luther gör entré • Flygbladens fylkingar • Samspel med tiden • Frihet, kritik och kanske pest • Ett oönskat sällskap • Bortom allianser • Faran med brev

139 I MEDIEPAKT MED ALBRECHT DÜRER (1519–1521)

OM KONSTEN ATT NÅ UT MED KONST

En beständig spegelbild • Quinten Massys medaljong • Mästaren Albrecht Dürer (1471–1528) • Porträtt av en porträttör • Materialkunskap • Författarens bild • Mecenater och agenter • Mörka konturer

161 DRÖMMEN OM SAMTAL (1521–1522)

OM DIALOGER

Förhör och påtryckningar • Flykten från Leuven • Luthers bibel • I riddarromanernas spår • Konversation blir litteratur • Det öppna samtalet

179 HOLBEINS PORTRÄTT (1515–1523)

OM ORDKONST OCH BILDKONST

Kulturella perspektiv · Fäder och bröder · Hans Holbein d.y. (1497–1543) · Att göra sig en bild · Konstens livsåskådning · Ord och bildning · Herakles verk · Porten mot världen

195 EUROPA BLÖDER (1524–1527)

OM VILJANS FRIHET OCH REVOLTER

Frihetsparoller · Bonderevolten · Att sitta mellan två stolar · Brev om tystnad · Den fria viljan · Svar och smädelser · Förvanskande speglar · Explosion och plundring · Det splittrade Europa

213 STADSLÄKAREN PARACELSUS (1526–1528)

OM VETENSKAP OCH LÄKEKONST

Den medicinska vetenskapen · Erasmus som läkare · Theophrastus Bombastus von Hohenheim (1493–1541) · Osannolika resor · Den hemliga alkemin · Paracelsus recept · Den olyckliga assistenten · Stadsläkarens flykt

231 I BILDSTORMENS SPÅR (1529–1532)

OM UPPLÖSNINGAR

Den urartade karnevalen · Bildstormen · Erasmus flykt · Holbeins återkomst · Porträttet i Freiburg · Engelsrapporter · Ett år av omen

253 MULTIPLICERADE SLUT (1532–1536)

OM LIVETS GRÄNSER

Holbeins Engelskarriär · Ambassadörerna · En ny drottning och tro · Erasmus sista resa · Sorgebud · Brev från gränsen

IV

271 ASSISTENTEN BLIR MÄSTARE (1536–1568)

OM ARV OCH FORTSÄTTNING

Den sista bilden · Oporinus (1507–1568) · Den djärva tryckaren · Himlakroppar, människokroppar · Andreas Vesalius (1514–1564) · Förlagsbekymmer · Tryckarens arv

285 HUMANISTER VÄLJER VÄG (1500–1573)

OM MINNEN OCH FAKTA

Historiens mångfaldiga skrift · Thomas Platter (1499–1582) · Analfabetens krokiga karriär · En skandal med konsekvenser · Conrad Gesner (1516–1565) · Växter, djur och språk · Att sammanfatta världen

303 MÖTE MED MONTAIGNE (1580)

OM ESSÄKONSTEN

Genrernas gener · Felix Platter (1536–1614) · Dissektioner · Naturaliekabinettet · Den främmande resenären · Michel de Montaigne (1533–1592) · Medicin mot strider · Resanteckningar · Om dagböcker och essäer · Liksom Erasmus

325 SUMMERING UTAN SLUT (2007–2016)

OM TIDENS FACIT

Familjehistorier · Museer över en utveckling · Erasmus äventyr efter döden · Litterära minnesspår · Ett oändligt samtal

345 LITTERATUR

350 BILDKÄLLOR

INLEDNING

Om mötet med tiden

ANTIKVARIATET

Allt började som så ofta med en bok. Jag hittade den i ett antikvariat på Bäumleingasse medan jag strosade bland Basels gränder. Redan i dörren mötte jag den där lena doften av gulnat papper, och fick en hemkänsla.

Jag tycker om att umgås med böcker. Utan att vara påflugna kan de bli nära vänner eller visa vägen till helt nya världar. Fast nyheter var väl inte antikvariatets specialitet – den bågande hyllvägg som delade rummet liknade mest en försvarsmur mot dem. När jag tog ut en bok frigjordes också ett lätt dammoln.

– Oj då! Här har tiden stått stilla, harklade jag mig obetänksamt.

Ägaren, en lite kufisk man i obestämbär ålder, såg upp bakom sin disk.

– Böcker är tidskapslar, svarade han kort. Ger kontinuitet.

Det är märkligt hur lakoniska bokmalar kan vara. Fast kanske han bara var sårad? När jag kommenterade bokens exlibris och marginalanteckningar lät svaret faktiskt som en uppsträckning:

– Böcker är arv och samtal över tiden!

Jag instämde stukat, för mina egna böcker är fulla av marginal-
markeringar precis som mina föräldrars. Det har gjort varje bok
unik – ja kanske just som en kombination av arv och samtal.

Ändå tänkte jag på problemen med det där arvet.

Som liten tyckte jag att bokryggarna i min mammas hyllor lik-
nade regnbågsbroar till skatter. Sedan förstod jag att böckernas
inre speglade henne själv. Men när jag så småningom ärvde allt
var mina egna bokhyllor fulla, och ingen annan hade heller plats
för gamla böcker. Till och med bibliotekshyllor fick regelbundet
rensas för att ge nyheterna rum. Vi levde i en svällande bokflod.

Digitala bibliotek rymde däremot miljontals böcker i moln över
världen. Vad var det nu 1960-talets mediegruru Marshall McLuhan
hade spått? Skulle inte ett elektroniskt flöde ersätta typografins
epok? Och då nyheter kunde förmedlas samtidigt som de hände
skulle innehållet ändra form. De tryckta ordens historia skulle
bytas mot ett nutidsfokus där språket fick en muntligt snabb
struktur. Var det en profetia om dagens bloggar?

McLuhans *Gutenberggalaxen* hade ett halvt sekel på nacken, så
den kanske fanns i antikvariatet? Jag vågade en fråga.

Nej, den fanns verkligen inte! Av ägarens reaktion att döma
hade han i alla fall läst den, för det bleka ansiktet började få färg.

– Boken är historiens nyttigaste, mångsidigaste och mest var-
aktiga teknologi. Vad är ett elektroniskt flöde mot den? Ingenting,
för det kan varken hållas eller hålla!

Uppbragt pekade han genom fönstret på några passerande som
tycktes okunniga om sitt brott.

– Vad vet folk idag? Bara nyheter! En ström av aktualiteter som
glömts redan i morgon. Men något som hände för femhundra

år sedan kan fortfarande ha oss i sitt grepp. Det kan till och med belysa nuet.

Så sträckte han sig mot en hylla, lirikade lite och drog triumferande ut en bok.

– Jämför cyberrymdens miljoner twittrande tomtebloss med denna stjärna. Om tryckpressens era ska kallas Gutenberggalaxen är den här författaren dess nova. Han var inte bara den första som skrev direkt för boktrycket – han lyste upp det i generationer. Och hur förnyade han litteraturen? Jo, genom att gå tillbaka i historien! Och vad hämtade han därifrån? Jo, muntliga strukturer från antikens essäistik och dramatik!

Han satte sig värdigt, och jag retirerade förvirrad bakom en hylla.

Kunde nyheter gå tillbaka i tiden? Inte gällde det väl ändå medier? Visst flöt läsplattornas text fram som i antikens bokrullar, och visst krävde säkringen av digitala arkiv en kopiering som på handskriftstiden. Men allt gick nu oändligt mycket snabbare.

Jag såg antikvariatsägaren bläddra i den bok han nyss tagit ur hyllan. Samspelet mellan hans hand och blick var som en spegling av skrivprocessen. Lite nyfiket undrade jag vad det var för bok, och han sken upp.

– Det är den odödlige Erasmus. Han dog just här i huset.

Så räckte han mig boken för att motsäga sig igen:

– Se så levande han är! Det här kvicka, lätta språket formades inte i en handvändning. Han visste vad tryckarna visat vid sina blytyper: det är ett krävande hantverk att foga ord till tungt vägande rader.

Medan jag tittade i boken fortsatte han med tonvikt på vart annat ord:

– Här ligger skönlitteraturens hemlighet, stilen; ett samspel mellan skönhet och personlighet, då skriften får röst.

En kort konstpaus följde före slutklämmen:

– Erasmus kan alltså säga oss långt mer om Gutenberggalaxen än McLuhans teorier. Han visar på mycket aktuella frågor. Den här urvalsvolymen ger en utmärkt introduktion som bara kostar femtio francs.

Och så lämnade jag antikariatet med Gutenberggalaxens nova, inslagen i gamla tryckark.

HISTORIEKARTAN

Sedan var det som om Erasmus följde mig genom Basel. När jag på turistbyrån ville få information om staden gav man mig en folder med fyra promenadförslag, alla med namn efter renässanshumanister. Den första kallades Erasmuspromenaden.

Var han där nu igen? Ja då var det väl bara att göra honom sällskap. Jag tittade på kartan med Erasmus, Holbeins, Paracelsus och Thomas Platters promenader. Vad kunde förena en författare, en konstnär, en forskande läkare och en lärare? Ibland korsades deras promenader; ibland ledde de till platser där man kunde fördjupa sig i historien. Thomas Platters promenad tog en runda om universitetsbiblioteket, för han hade tillhört 1500-talets lärda. Holbeins promenad gick till Basels konstmuseum, där man kunde se de tavlor han målat i Basel. Paracelsus promenad förde till det farmaceutiska museet som hade spår av hans tid i staden. Vad Erasmus beträffar tangerade hans promenad de andra på ett par ställen, men gick dessutom till det historiska museet. Och där blev jag kvar.

Det hade inrymts i en gammal klosterkyrka som vid reformationen gjorts till saltmagasin. När historien börjat ses med större vördnad och kyrkan blev museum fick tidens lämningar alltså en tusenårig ram. Epokerna var inte jämnt fördelade, för några av dem – framför allt 1500-talet – hade fått större utrymme. I den avdelningen pågick dessutom en visning som jag anslöt mig till.

Naturligtvis dök Erasmus snart upp i föredraget. Det var nästan så jag tyckte mig höra antikvariatsägaren i guidens ord. Erasmus var en av 1500-talets mest kända personer, som med sina femhundra korrespondenter knöt ihop tidens rörelser. Han levde i sex länder och stod för en femtedel av Europas böcker. Kungar och påvar försökte locka honom till sina hov, och beundrare ville muta hans tjänare för att få se på honom när han sov, eller samlade ljusstumpar från hans skrivbord...

Medan guiden talade lutade jag mig försiktigt mot en monter. Där låg ett äresvärd som Erasmus tydligen hade fått i egenskap av renässanshumanismens furste. Intill det låg ett sigill som hade beseglat hans brev med en besynnerligt rufsig gudabild, ganska olik alla välkammade auktoriteter. Ett timglas i ett resestui skvallrade om ett både tidsmedvetet och rörligt liv. Medan det ena föremålet speglade något egensinnigt unikt hade det andra en sorts tidsram.

Fragment kan liksom pusselbitar ropa på sammanhang. Det var något udda som fångade mig, och något med tiden. Och jag kunde inte glömma antikvariatsägarens ord om skönlitteraturens hemlighet. Till min förargelse började jag bli intresserad. Som författare har jag alltid drivits av frågor om samband, och de har ofta lett ut mig på långa resor i tid och rum. Skulle det börja nu igen? Min tid var inte oändlig.

Museets cafeteria låg mitt emellan ett par epoker. Det var en fridfull oas av då och nu, där allt tycktes rymmas under de höga valven. Jag var bortom nyhetsströmmen och kunde bläddra i några historieböcker på en hylla. En paus i tiden skulle göra mig gott.

Just som jag skulle ta en kopp kaffe upptäckte jag 1500-talsguiden, och slog mig ner bredvid honom. Han gjorde genast plats vid bordet, uppenbarligen glad över att ha fångat en åhörare. Så jag intresserade mig för Erasmus?

Nja... Jag hade bara några frågor...

Medan han vinkade på servitrisen för att få mer kaffe presenterade vi oss. Att han var historiker hade jag förstått, och att jag var författare tycktes inte förvåna honom, av hans kommentar att döma. En författare borde naturligtvis fascineras av Erasmus! Han var ju världens första publicistiska stormakt och en nyckel till humanismen. Var det kanske den som lett mig till Erasmus?

Humanismen? Jag blev lite osäker. Visst trodde jag mig stå för den även om begreppet kändes generande vagt. På vilket vis hörde humaniora och en human etik ihop med renässanshumanismen? Alltså kontrade jag med en fråga. Hur skulle historikern definiera saken?

Han satt tyst en stund som för att destillera sekel till ord. Så log han och sade att det var en lång historia, men att ett av många svar rörde tidskänslan. Renässanshumanisterna visste att det förflutna låg bakom allt, och att det gav nuet ett djup. De hyllade individen, samtidigt som de var medvetna om sin egen dödlighet. Därför blev det dubbelt viktigt att lämna ett arv. På så vis förkroppsligade humanismen tidens alla riktningar: historien, samtiden och förnyelsen.

KARNEVALEN

Dagen efter tog jag Platterpromenaden till universitetsbiblioteket i hopp om att reda ut historien. Var fanns den om inte i böcker?

Jag började med att söka på Erasmus. Resultatet fick mig att häpna: under de senaste decennierna hade trettioåtta mastodont-band med hans samlade verk och brev getts ut på engelska. Varför ansågs han så intressant?

Frågan öppnade ett oroande tidsperspektiv. För att besvara den räckte det väl inte ens med att läsa hans egna verk, eftersom ingen människa lever i tomrum. Tanken på de murar av böcker som dolde svaret gjorde mig matt.

På kvällen läste jag lite i min antikvariatsbok, som faktiskt var rätt roande. Men jag stördes av uppdykande frågor om bokens bakgrund. Jag anade – eller kanske till och med sökte – en historia som kunde ge orden djup.

Sömnen blev kort, för Basels gryningskarneval började redan klockan tre. När jag yrvaket såg ut genom fönstret låg den gamla staden ännu inbäddad i månsken. Allt var vitt som ett väntande papper.

Jag hade inte långt till rådhusplatsen där tåget skulle starta. Överallt sågs skuggor skynda ditåt, och när jag kom fram var torget redan fullt av mörka konturer, förenade i ett hemlighetsfullt surr.

Då klockan i katedralen slog tre slag släcktes med ens all belysning, och staden blev mörk som floden. Så tändes papperslyktor över karnevalståget, som sakta satte sig i rörelse.

Effekten var magisk, tidlös. Det var som om århundraden drog förbi. Där var masker som kunde ha hämtats från stadens romerska teater. Där gick munkar, svartkonstnärer, änglar och djävlar som om medeltiden kommit till liv. Piccolaflöjter och trummor ekade av gamla arméer, och även liemannen syntes i tåget.

Jag tyckte att den brokiga kavalkaden liknade historien som jag börjat undra över. Också den måste vara ett myller av figurer, motsägande röster och motiv, eftersom tiden är mer komplex än vad några almanackor kan visa. Den är så mångstämmig att en berättare tvingas välja något tema i bruset. Ingen version kan därför bli giltig för alla, utan historien får ständigt skrivas om.

Hur skulle jag själv beskriva karnevalståget? Var världens otaliga berättelser kanske livets försök att förstå? Och var tiden rent av litteraturens drivkraft? Det var tiden man i böckernas hela historia velat bevara, och på alla de material som livet format – lertavlor, vassblad, djurhudar och pressad lump av lin. Där var besvärjelser för det kommande, händelser från det förflutna eller försök att fånga nuets essens. Och att förtäta det flyktiga kunde ta tid. Slarvade man försvann det lika fort som de skratt jag hörde där vi gick.

Ja, jag hade sugits med i det brokiga tåg som liknade historien. Som dragen av Hamelns råttfångare följde jag flöjtspelarna genom staden, ända till den branta Totengässlein där de döda förr bars till kyrkogården. Det var också där Erasmus, Holbeins och Paracelsus promenader strålade samman.

Vad betydde det? Måste jag lära mig leva bland döda för att få möta dem? I så fall fick vägen gå genom böcker. Kanske det krävdes rätt många för att övervinna femhundra år, så tiden skulle inte bara bli historiens regissör, utan också min följeslagare i jakten på alla fakta.

– Så berätta, mumlade jag till tiden medan jag följde den allt längre.

MUNKEN OCH PARISERPOETEN

(1466–1499)

Om börjans betydelse

NYHETER MED RENÄSSANSPOST

Egentligen har tiden ingen skarv, för alla avsnitt ingår i samma ström. Men vissa epoker har ändå en egen intensitet och rytm, som renässansen. Genom att man även sträckte sig bakåt och framåt kunde arv och upptäckter göra scenen större.

Ett nytt tempo kom också in. Det märktes att förändringar var på gång genom handeln, bankerna och borgerskapets uppsving. Köpmännens tid hade blivit så dyrbar att varenda stad fick tornur, och eftersom de skulle mäta arbetstimmar höll de en annan takt än kyrkklockor.

Nya nätverk kunde dessutom sprida innovationer. Både handelsmän och diplomater hade internationella kontakter, och deras kurirer behövde veta något om vägarnas tillstånd. Augsburgsfirman Fugger kompletterade därför sina affärsbrev med lite upplysningar om vad som tilldrog sig bortom synfältet, till exempel om det fanns nya tullar, hotande uppror eller krig. Det visade sig ske en hel del på andra håll, så breven blev allt längre; de fick flera sidor och ett eget liv. På tyska kallades de *Zeitungen*; på italienska *avvisi*.

Sådana tidningar eller aviser gjorde tiden ännu synligare och skärpte medvetandet om allt nytt. Nyheterna skapade så i sin tur en känsla för vad som borde uppmärksammas av den allmänhet orden börjat rikta sig till.

Inte nog med det – informationen spreds allt snabbare. På 1490-talet ville Maximilian I förbättra det tysk-romerska rikets brev-förmedling för att hålla reda på imperiets alla hörn. Han gav uppdraget till bröderna Janetto och Franz von Taxis, som då införde det italienska »post«-systemet.

Eftersom allt går igen var det en gammal idé. Också kejsar Augustus ville ha kontakt med hela sitt imperium, så han skapade ett stafettsystem för bud mellan Rom och provinserna. Det var hans *cursus publicus* som genom Taxis kurirer överfördes till Nord-europa. Byttes både poststryttare och hästar varannan eller var fjärde mil blev de tre gånger snabbare än förr: nu kunde etthundrasjuttio kilometer avverkas på en dag. Så ilade ständigt bud om händelser genom Europa för att bidra till tidens puls. När alla så småningom kunde köpa postens tjänster berördes även kulturen.

Men förändringarna spreds inte bara med det rörliga livet. De kom också med motsatsen, döden. I 1300-talets stora pestvåg hade en fjärdedel av Europas befolkning ryckts bort, och det fick konsekvenser. Efterfrågan på säd minskade till exempel så kraftigt att bondefamiljen Fugger i Augsburg övergick till linodling. Satsningen blev så framgångsrik att de grundade en vävnadsindustri som växte till en handelsrörelse som i sin tur etablerade en mäktig bank, och den bidrog till Europas kommersiella infrastruktur.

En annan följd av den stora pestvågen var att alla döda måste ersättas på något sätt. Det krävdes nya studenter, så flera städer grundade egna universitet för att undvika pestsmittan på resor.

Ytterligare ett problem var bristen på arbetare. De som överlevt digerdöden var så få och eftersökta att de kunde ta ordentligt betalt. Alltså borde det löna sig att effektivisera arbetet, särskilt bland vävarna, urmakarna och kopisterna.

Viktigast var att få fram fler och billigare böcker. Dittills hade de mest använts för högläsning, men nu behövde allt fler institutioner läskunnigt folk. Köpmännen måste ha bokförare, och antalet studenter ökade stadigt. Att kopiera en bok av Bibelns format tog två år, och eftersom kopister hade blivit dyra kunde en riktigt vacker handskrift kosta lika mycket som ett litet hus. Så vad kunde göras?

I mitten av 1400-talet lade Gutenberg ihop två och två. Han kombinerade vinpressens, sigillet och myntpräglingens idé, och lade till kopparstickens tryckfärg. Att trycka stora upplagor på pergament fungerade inte, men nu hade papper börjat produceras mer i Europa. Genom linodlingen fick man även material i form av klädlump som kunde samlas in till papperskvarnarna.

Så föddes boktrycket som skulle förändra historien. Fast naturligtvis hade det inte gått utan författarna. Särskilt inte utan Erasmus, som blev en hel litterär institution i sig när historien väl hade förberett scenen.

FRÅN ROTTERDAMS REGN

Strängt taget börjar livet ständigt om, eftersom varje dag och varje människa har något unikt. Renässansen började på sätt och vis också om genom att gå tillbaka i tiden. Erasmus som fick en huvudroll i den ville alltid gå till källorna, hur avlägsna de än var. Det konstiga var bara att han envist teg om sitt eget ursprung. En bakgrund ger ändå en identitet. Så vad var det han ville dölja?

Ja vem var egentligen Erasmus av Rotterdam?

Låt säga att orten var i begynnelsen eftersom Erasmus införlivade den med sitt namn. Geografiskt var Rotterdam en avkrok, fastän den låg vid Rhen som knöt ihop Europa och vid havet som öppnade sig mot världen. Trots att det var en liten ort kunde den bli en utgångspunkt för resor. Allt var på väg precis som regnen.

Troligen regnade det också den där oktobernatten 1466 då en ny holländare tog sig ut i världen. Eller var det 1468? Historien har flera frågetecken. I vilket fall lär en barfotaläkare från Zevenbergen ha befunnit sig på Wyde Kerkstraat i ett hus med trappgavlar mot himlen och fönsterluckor mot insyn. Han väntade otåligt på sin nyfödda dottersons första livstecken. Stred det mot pojakens natur att skrika?

Att han fick namn efter sjöfararnas skyddshelgon Erasmus var en slump, även om det antydde framtida resor. Men som de flesta helgon var Sankt Erasmus en martyr, och hans nyfödda namne skulle tappert kämpa för att få slippa gå i hans spår. Roligare var namnets ursprung: ett grekiskt ord som betydde »älskad«. Hans andra namn, Desiderius, kunde på latin också tolkas som »efterlängtd«.

Ändå var han kanske inte riktigt efterlängtd. Och var han ens från Rotterdam? Trots att han föddes där i sin mormors hus fanns ledtråden till hans liv ett par mil åt nordost, i Gouda.

KOPISTENS ANFANG

Med sina tiotusen invånare var Gouda då en större stad än Rotterdam. Läget vid floden Gouwe drog till sig köpmän och sjömän, som i sin tur närde stadens hundra bryggerier, för ölet som bryggdes av Gouves vatten var gott.

Torg i det nederländska Burgund. Detalj ur Merode-altaret från Robert Campins verkstad, 1420-talet.

Förutom bryggerierna utmärktes staden av sina elva kloster och hundratals klerker – enbart i Sint Janskerk tjänstgjorde femtio präster. Flera av dem hyrde rum i kaplanen Pieter Winckels stora hus vid Tuftmark, och det gjorde också hans släkting Geert Rotgers som var kopist.

En kopist? Javisst – Geert anlidades även sedan Gutenbergs tryckpress kommit igång. Handskrifter var statussymboler som man till och med tryckte imitationer av. Dessutom sågs kopiering som ett andligt vingårdsarbete, antytt genom vinlöv eller vinjetter.

Vinjetterna hade också en praktisk funktion: de avdelade texten. Antikens papyrus hade lindats till rullar med en enda inledning, men pergament och papper kunde bindas till ark med text på två sidor, så man fick ständigt vända blad. Det gav flödet en struktur, där nya stycken kunde inledas med en utsmyckad bokstav eller anfang.

Man kan alltså tänka sig Geert Rotgers sitta som skrivaren i en anfang och se ut över början på ett nytt kapitel. Bläcket har fått en djupare nyans av en bit glödgat järn, och händerna är inpyrda av färgstoff med minnen av liv. Det är snäckor och svärdslijlor som malts till pigment, lösta i vin, och äggskal som pergamenten putsats med. Kopisten vet att han bör avstå från fysiskt arbete, förbindelser med kvinnor och för mycket vin för att inte darra på handen. Den krampar sig lätt medan timmarna går i det kalla biblioteket. Men där gåspennan rör sig över pergamentens hud inträffar ett under. Tusenåriga ord får liv.

Har allt det här något samband med Erasmus? Ja, om man vill börja från början i hans liv, som hör ihop med böckernas historia. Också Geert Rotgers utgick från en sorts början. Under några år i Italien mötte han de renässanshumanister som hämtat inspiration

från antiken, och själv kopierade han så många klassiska verk att det blev ett ganska rikt bibliotek.

Kort sagt, Geert borde vara en idealisk far för en blivande författare som Erasmus.

I BEGYNNELSEN VAR ORDET

Det var bara ett krux. Hela kulturen dominerades av kyrkan, och Geert var som många intellektuella prästvigd. Att han delade säng med sin hushållerska Margaret kunde man blunda för eftersom man ofta tog lätt på celibatslöftet. Problemen kom med deras barn, Pieter och Erasmus.

Redan att de föddes utom äktenskapet var ett handikapp, för mycket hängde på familjens namn. Att de var levande bevis på ett sakramentsbrott gjorde det inte bättre. Barn till biskopar och kardinaler kunde visserligen göra karriär, men Geert hade inget ämbete med makt. Hans celibatsbrott skulle alltså kasta sin skugga över sönerns liv.

En fördel hade det kanske: Erasmus adlade utanförskapet till självständighet. Det blev inte alltid populärt, och särskilt inte hos Pieter Winckel som förestod Goudas skola. Pedagogiken bestod i att läraren mässade uppifrån katedern och handgripligt slog i eleverna katekesen. Erasmus började avsky katedrar och katekeser.

Ändå ville hans far ge honom en utbildning, så i nioårsåldern sändes han med sin mor och bror till Deventer vid Rhens biflod IJssel. Det var en gammal romarstad som genom Hansans koggar hade fått en livlig handel. Under årets marknader trängdes engelsmän, tyskar, ryssar, polacker och svenskar omkring keramik, Rhenvin, säd, salt, sill och lokala ostar. Där kunde olika världar alltså mötas.